

2022

A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben

„Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében (...), mert a magyar nyelv tudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással” – írta Kontra Miklós (1998: 13) *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat első kötetének sorozatszerkesztői előszavában.

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította; a tanácskozások többségén elhangzott előadásokból kötetek sora jelent meg. A 21. Élőnyelvi Konferenciára a tervek szerint 2020 őszén került volna sor, de a koronavírus-járvány okozta korlátozások miatt csak egy évvel később, 2021. november 4-5-én került sor a rendezvényre, hibrid formában, Beregszászon. A konferencia központi témája *a határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben volt*. A nagy népszerűségnek örvendő tanácskozáson 13 különböző országból 70 előadó mutatta be saját kutatási eredményeit.

Jelen kötetben 17 tanulmány kapott helyet, melyek a konferencián elhangzott előadások alapján készültek, a további beérkezett anyagokat pedig az *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, I. évfolyam, 1-2. számában találhatják meg az érdeklődők. Bízunk abban, hogy ha terjedelmében szerényebben is, de tartalmában ez a kötet is méltón illeszkedik az eddig megjelent impozáns ÉK-kötetek sorába.

ISBN 978-615-81834-7-5

9 786158 183475

A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán
Márku Anita
Máté Réka

**A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS
DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN**

Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont

A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN

Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról

Szerkesztette:

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka

Termini Egyesület
Törökbálint, 2022

Karmacsi Zoltán – Márku Anita – Máté Réka szerk.: A HATÁR MINT KONVERGÁLÓ ÉS DIVERGÁLÓ TÉNYEZŐ A NYELVBEN. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról. Törökbálint: Termini Egyesület, 2022.

A rendszerváltásig a magyar–magyar kapcsolatok esetlegesek voltak, főként egyéni személyes viszonyon alapultak, s ez alól a tudományos együttműködés sem lehetett kivétel. A magyarországi és határon túli magyar nyelvészek közötti szervezett és rendszeres kapcsolattartás fórumát az 1988-ban indult Élőnyelvi Konferenciák sorozata indította; a tanácskozások többségén elhangzott előadásokból kötetek sora jelent meg. 2021-ben a 21. tanácskozást a 20 éves jubileumát ünneplő Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont szervezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszékével közösen Beregszászon, hibrid formában.

A kötet a konferencia előadásaiból készült lektorált tanulmányokból közöl válogatást.

LEKTORÁLTA:

Bárány Erzsébet, Bányi Szilvia, Benő Attila, Brenzovics László, Csernicskó István, Dudics Katalin, Erőss Ágnes, Fóris Ágota, Hires-László Kornélia, Karmacsi Zoltán, Kolláth Anna, Kontra Miklós, Lechner Ilona, Márku Anita, Nádor Orsolya, Navracsics Judit, Parapatics Andrea, Presinszky Károly, Sándor Klára, Schmidt Ildikó, Szoták Szilvia, Tódor Erika-Mária, Vanco Ildikó

A kiadvány megjelenését a MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA támogatja.

Tördelés: Máté Réka

Borító: Márku Anita,

Fotó: <https://pixabay.com/>

ISBN 978-615-81834-7-5

© A szerzők, 2022

© A szerkesztők, 2022

Tartalom

Előszó	7
<i>Barabás Blanka, Bartha Csilla, Bodó Csanád, Fazakas Noémi, Heltai János Imre, Gáspár Judit, Jánk István, Lajos Veronika, Molnár Csikós László, Schmidt Ildikó, Szabó Gergely, Vukov Raffai Éva</i> Hol vannak a kutatás határai? Világkávészó a részvételi szociolingvisztikáról.....	12
<i>Benő Attila</i> Magyar nyelvváltozatok a Kárpát-medencében. A nyelvi határtalanítás eredményei és további feladatai	27
<i>Biró Enikő</i> Kisvállalkozások online nyelvitájképe: kétnyelvűség, többnyelvűség a piacon	52
<i>Bodó Csanád, Fazakas Noémi, Lajos Veronika</i> Részvételi szociolingvisztika.....	68
<i>Borbély Anna</i> Szociolingvisztikai differenciáció: társalgás a magyar–román határ két oldalán élő beszélők között.....	82
<i>Kocsis Zsuzsanna, Krizsai Fruzsina, Szabó Gergely, Bodó Csanád, Vargha Fruzsina Sára</i> Civilek a nyelv térbeli változatosságáról szóló tudás létrehozásában	101
<i>Kolláth Anna</i> A Termini-szótár muravidéki korpusza és az iskola nyelve	119
<i>Lehocki-Samardžić Anna, Szoták Szilvia</i> Oktatási terminusok és oktatási rendszerek: avagy mi konvergál, és mi divergál?.....	133

<i>Schmidt Ildikó</i>	
Kétnyelvű gyermekek beszéde mint az élőnyelv egy változata	143
<i>Sinkovics Balázs</i>	
A szegedi beszéd és változatai a SZÖSZI-ben.....	153
<i>Szabó T. Annamária Ulla</i>	
Szubstandard változatok származásnyelvi beszélők nyelvi repertoárjában	163
<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>	
Elválasztó határ, hajlékony és átalakuló nyelv. Magyar reformátusok szláv nyelvi közegben 1944 után	179
<i>Tuska Tünde</i>	
A szlovák irodalmi nyelv és a csabai szlovák nyelvjárás viszonya a Čabiansky kalendár cikkeinek tükrében	198
<i>Varga Éva Katalin, Márton Emese, Indig Balázs, Sárközi-Lindner Zsófia, Palkó Gábor</i>	
A koronavírus-járvány terminológiájának korpuszalapú vizsgálata erdélyi és anyaországi hírportálok alapján	222
<i>Vargha Fruzsina Sára</i>	
Vélt határok és valós törésvonalak a nyelvjárási kontinuumban.....	232
<i>Vermeki Boglárka</i>	
Élőnyelvi korpuszinformált tananyagok a MID oktatásában	254
<i>Vörös Ferenc</i>	
Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv? A hitélet nyelvmegtartó szerepéről és a felsőőri református beszélőközösség ezredforduló utáni választójáról	269
<i>A kötet szerzői.....</i>	287

*Barabás Blanka, Bartha Csilla, Bodó Csanád, Fazakas Noémi,
Heltai János Imre, Gáspár Judit, Jánk István, Lajos Veronika,
Molnár Csikós László, Schmidt Ildikó, Szabó Gergely, Vukov Raffai Éva*

Hol vannak a kutatás határai?

Világkávézó a részvételi szociolingvisztikáról

1. Bevezetés

A szociolingvisztika kiemelt érdeklődéssel fordul a marginalizált helyzetű nyelvi csoportok felé. E csoportok kutatása aligha képzelhető el határátlépések nélkül, különösen akkor, ha önálló (tudományos) intézmények fenntartására csak korlátozottan vagy egyáltalán nem képes beszélőkről szól. A határ átlépése azt jelenti, hogy magunk mögött hagyhatjuk mindazt, amit magától értetődőnek és normatívnak tekintünk. E magától értetődés és normativitás felismerése egyben ki is jelöli, azaz létre is hozza azokat a határokat, amelyeknek az átlépésére kísérletet teszünk. A kísérlet éppúgy szól rólunk, kutatókról, mint azokról, akiket kutatunk. És éppúgy szól a kutatásról, mint arról, amit és ahogyan kutatunk. A határnak egy ilyenféle diszkurzív felfogása azonban önmagában még nem dialogikus; ehhez nemcsak a kutatónak és a kutatásának kell határokon átlépnie, hanem a marginalizált csoportokba tartozóként megszólított beszélőknek is, és velük együtt annak is, ahogyan egymással beszélünk.

A részvételi szociolingvisztika megközelítései a határok dialogikus újraértelmezésére vállalkoznak. A kutatási folyamatban érintettek minél szélesebb körű bevonódásaként és elköteleződéseként értett részvételiség – társadalomtudományi megalapozottsága és a szociolingvisztika több irányzatában messzire visszanyúló hagyományai ellenére – még mindig ritkán jelenik meg a szociolingvisztika kutatási műhelyeinek gyakorlatában. A 21. Élőnyelvi Konferencián szervezett világkávézót a részvételi szemlélet szociolingvisztikai érvényesítésének megvitatására szántuk. A világkávézó bevezetőjeként a részvételi szociolingvisztikai megközelítést bemutató előadást (lásd Bodó–Fazakas–Lajos, e kötetben) követően a konferencia résztvevőit arra hívtuk meg, hogy a szervezőkkel – Barabás Blankával, Bodó Csanáddal, Fazakas Noémival, Heltai János Imrével, Gáspár Judittal és Lajos Veronikával – együtt egy-egy „kávéházi asztalnál” vitassák meg a részvételiség és a szociolingvisztikai kutatás kapcsolatának lehetőségeit. A világkávézó „olyan

A világkávézót megelőzően arra kértük a résztvevőket, hogy két kérdésünkhöz kapcsolódóan írjanak három-három szót az általunk megnyitott elektronikus felületre. Olyan szavakat, amelyek eszükbe jutnak arról, hogy „Mire jó a kutatás?“, illetve arról, hogy „Mit jelent Önnek/Neked a részvételiség?“, a beérkezett válaszokat összesítő szófelhők az 1. és 2. ábrán láthatók.

Mire jó a kutatás?

Forrás: Saját szerkesztés

2. ábra. A „Mit jelent Önnek/Neked a részvételiség?” kérdésre adott válaszok szófelhője

Forrás: Saját szerkesztés

2. A világvilágkávészó

A következőkben e munka eredményét tárjuk az olvasók elé. Az egyes asztaloknál folytatott beszélgetések összefoglalójának első változatát az „asztalfelelősök” vetették papírra, majd e szövegeket elküldték a világvilágkávészó résztvevőinek azzal a kéréssel, hogy írásban egészítsék ki, pontosítsák vagy vitassák a bennük foglalt állításokat. A világvilágkávészó résztvevőinek a szöveghez való hozzájárulását integráltuk az első változatba, de – a szerzővel egyeztetve – nem neveztük meg, hogy ki írta az adott részletet. Ezzel kívántuk a létrejövő szöveg kollaboratív jellegét kiemelni. További esetekben csak azt jeleztük, hogy volt olyan szerző, aki az adott kérdéssel kapcsolatban más álláspontot foglalt el, mint amit a szöveg első változatában papírra vettünk. (A világvilágkávészó résztvevői az asztalok körüli körforgásból adódóan nem találkoztak minden gondolattal, ami egy-egy asztalnál elhangzott. Ez a körforgás, igaz, már más formában és szűkebb körben, a jelen tanulmány megírása során is folytatódott.) Az így létrejött szövegeket a hozzájáruló beleegyezésével adjuk közre, szerzőtársaként feltüntetve mindazokat, akik tartalmilag járultak hozzá e publikációhoz.

2.1. Hogyan lehet elérni, hogy a kutatás minden érintettel közös kezdeményezésből induljon ki? – Asztalfelelős: Fazakas Noémi

A kérdés megvitatása során újra és újra felmerült az a gondolat, miszerint a részvételi kutatásoknak éppen ez a vetülete a legproblematiszab, a legnehezebben megvalósítható. A folyamat megtervezése és elindítása, a kutatási kérdések

megfogalmazása rendszerint az akadémiai háttérű kutató hatásköre és feladata, amit az ő tudományos érdeklődése határoz meg. Arra a kérdésre is választ keresünk, hogy valóban lehetséges-e minden érintettel közös kezdeményezésről beszélni, hiszen egy-egy kutatás szerteágazó hatásai eredményeként az érintettek köre is dinamikusan változik, így a kutatás mérete is fontos szempont. Érintettek-e a helyi hatóságok, az oktatási intézmények fenntartói és működtetői, a politikai döntéshozók? Beszélhetünk-e közös kezdeményezésről, ha a kutatási szándékot a kutató fogalmazza meg, illetve az ő feladata-e az érintettek bevonása, és ha igen, akkor hol és mikor kezdődik a bevonás vagy a bevonódás? Mennyire fontos tényező a bevonódás mértéke, a kutatásban való részvétel intenzitása?

A beszélgetésekben négy nagyobb témakör körvonalazódott: a terep ismerete, a kutató szerepe és helye, a témafelvetés és a kutatási folyamattal kapcsolatos kérdések. A közös kezdeményezés feltétele az, hogy birtokában vagyunk a terepről/kontextusról való előzetes tudásoknak, ehhez pedig szükség van a terepen és az érintettekkel eltöltött „évekre”, ami a helyi hierarchiák, viszonyok, beágyazottságok átlátását, a bizalmi alap megteremtését jelenti. Erre épülhet a problématerkép, amelynek alkalmazásával arra kereshető a válasz, hogy mire van szüksége a közösségnek, és hogy a kutatás miként segíthet ebben. A kutató egyik szerepe magának a reflektáltságnak a kialakítása, hogy ezek a kérdések megfogalmazásra kerülhessenek. A kutatónak ugyanakkor „nagyon benne kell lennie a közösségben”, ami kölcsönösséget feltételez: „ne csak én ismerjem őket, hanem ők is engem”, ugyanakkor legyen képes a részvételre és „résztevőként belehelyezkedni az életükbe”. Ennek a világvázoló egyik résztvevője által mintaértékűnek tekintett példaként jött elő L. Ritók Nóra (és az Igazgyöngy Alapítvány) tevékenysége. Az Alapítvány 1999 óta dolgozik az észak-alföldi régió több hátrányos helyzetű településén a gyerekszegénység felszámolása és az esélyegyenlőség megteremtése érdekében (részletesen l. L. Ritók, 2017). (Igaz, tevékenységükbe a kutatás nem tartozik bele.) A közös kezdeményezés elérésében és a kutatási folyamatban a felhatalmazás két irányú: az akadémiai háttérű kutatót az alkalmasság és hitelesség elvei mentén a közösség is felhatalmazza a saját életvilágukban való részvételre. A világvázolóban megjelent az a szembeállítás, hogy a kezdeményezés vagy a kutatótól származik, vagy a helyiektől: eszerint az utóbbi esetben problémafelvetésről lehet szó, a helyiek ráirányítják a figyelmet egy problémára, a kutató pedig ezt tudományosan megfogalmazza. A dolog több szempontból is különbözhet attól, amikor a vizsgálódást a kutató kezdeményezi.

A „közösség” azonban nem magától értetődő fogalom. A részvételi kutatásokról szóló metadiskurzusokban, amint azt a világvázoló fókusztemáiról való beszélgetések is mutatják, a „közösség” a kutatás marginalizált csoportokból megszólított beszélőire, a kutatás érvényességi körére reflektálni akaró központi fogalomként

jelenik meg – gyakran az „érintettek”, „helyiek”, „marginalizált csoportok” szinonimájaként –, annak ellenére, hogy a szociolingvisztika a kezdetektől fogva, 21. századi irányzatai pedig még hangsúlyosabban vonják kritika alá e fogalmat. A részvételi szociolingvisztikában tehát a bevonó-bevonódó kutatások megkerülhetetlen részévé kell válnia, hogy a kutató mindvégig tudatosan reflektáljon arra a folyamatra, változatosságra, ahogyan és akiket – a kutatás adott pontjain változó szereplőkkel és tartalommal – ő és a bevont szereplők közösségként értelmeznek. A belülről is változatos érintetti csoportok nézőpontjának és érdekeinek érvényesítéséhez, a két irányú felhatalmazáshoz, s legfőképpen a kutatás folyamatos együttes meg- és újraalkotásához megkerülhetetlen a „mi” és az „ők” dinamikus és dialogikus kölcsönhatásban változó határainak és tapasztalatainak folyamatos újraértelmezése, az ezzel kapcsolatos diskurzusok hatásainak, a különállásoknak és összekapcsolódásoknak a megértése.

A megfelelő témafelvetés, az érintettek számára jelentős kérdések megtalálása a közös kezdeményezés és a bevonódás feltétele. Ezt elősegítheti, ha a kutatás és a fejlesztés, az eredmények közösségbe való visszaforgatási lehetőségei együttes munkában alakulnak, illetve hozzájárulhat még a „külső motiváció”; az érintett csoportokból jövő résztvevők pénzbeli juttatása is lehetséges kölcsönös bevonó formában, ha e személyek kutatásban való kutatói, tapasztalati szakértői vagy terepmunkásként való alkalmazása jár együtt anyagi ellentételezéssel.

A felvetődő kérdésekre nagyon különböző módon reagálhatunk a kutatási témától függően. A világkávészó egyik résztvevőjének kutatócsoportja öt éve tölt néhány napot egy vajdasági településen néprajzi és nyelvészeti-antropológiai témák kutatásával. Az ottani bolgár kisebbség nyelvhasználatát, kétnyelvűségét, nyelvcserejét kutatják, azonban a *nyelvetesítés*, *nyelvcsere* kifejezések nem képezik részét a faluközösség tagjaival történő kommunikációnak. Ugyanakkor a saját személyes adatok, továbbá mindaz, ami a kutatóra vonatkozó magánszférát illeti, igény szerint közbeszéd tárgya (lehet) a helyiekkel való kommunikációs-kapcsolati térben. Ha az imént kiemelt nyelvészeti terminusokat szóba hoznák, olyan negatív töltetűvé válna a kutatási téma és cél a laikusok tekintetében, hogy a „közös” munka teljesen motiválatlanná válna. Egyszerűen csak a kifejezések kívülálló jelentésértelmezése miatt. A további felvetődő kérdések közül az egyik még a kutatási eredmények megosztásának módja a helyi társadalommal. A kutatott közösség joggal igényli, hogy mielőbb bepillantást nyerhessen a kutatások eredményeibe, leginkább egy kiadványt vár el a kutatóktól. A nyelvcsere folyamatának kutatásakor a nyelvi életrajzra vonatkozó kérdésekkel fordulnak az adatközlőkhöz, narratíváik mentén következtetnek a jelenség folyamatának szakaszaira, ok-okozati viszonyokra stb. Tehát a középpontban a lejegyzett narratívák állnak. Ebben a konkrét esetben – amikor olyan kiadványt készítenek el eddigi kutatásaikból, amelynek elsődleges célja az eredmények egy részének eljuttatása a vizsgált közösséghez –

többek között még egy nagyon triviális probléma adódik: mennyire fedjük fel az adatközlő nyelvhasználatának sztenderdtől eltérő mértékét. Vagyis: a szó szerinti narratívaleírásokon korrigálhatnak-e? Az adatközlő ugyanis tudatában lehet az általa használt nyelvjárás és idiolektus néhány alapvető elemének, de ezek többsége számára nem érzékelhető.

2.2. Kinek az érdekeit és mennyiben szolgálja a kutatás? – Asztalfelelős: Gáspár Judit

A kérdésre a résztvevők saját kutatási példákat, majd tágítva a kört a tudományterületük érdekeit, felelősségét emelték ki, de megjelent a közös beszélgetéseink során a tudomány általánosabb, szélesebb körben megragadható értéke és a „szolgálat” szerepe is. A kutatási folyamatra, a kutatás eredményére, illetve a kutatás szereplőire eltérő módon utaltak a világkávézó résztvevői. Megjelent a kutatói ön-reflexió, a saját kutatói szerep értelmezése, s egyben tudatosítása annak, hogy vajon milyen saját érdekekkel, céllal vagyunk jelen a kutatásban. A kutatói életpálya elvárásai, a publikációs nyomás mint külső kényszer témakörének felvillantása is tovább erősítette a kutatói szerepről és a motivációról megfogalmazódó gondolatok alakulását.

A részvételi kutatás definícióját, közös értelmezését keresve felismertük, hogy a kutatói önérdek legitim módon jelenik meg, ugyanakkor az egyik résztvevő megfogalmazta azt is, hogy a jó kutatásban találkoznak a tudományos háttérű kutató és más résztvevők érdekei és érdeklődései. Arra is vannak példák, amikor a kutató és a kutatottak találkozó érdekei alapjaiban állnak szemben egy-egy adott terület addig érvényesnek tartott tudományos nézeteivel és gyakorlatával, így a közösen kialakított és sikeresen megvalósított részvételi kutatás eredményezheti a tudományos status quo változását, jövőbeli kutatások számára új legitim kutatói érdekek formálódását is. Elhangzottak olyan történetek, mikor a kutató feladatot, megbízást teljesít, ahol a kutatás szolgálhat társadalmi, politikai vagy akár a jövő generációkért érzett felelősséget is. A társadalmi vagy politikai ráhatásra kezdeményezett nyelvpolitikai kutatások például felvetik a helyi igényekre adott válaszok idő- és térbeli hatása mellett a függetlenség, a kutatói, résztvevői szabadság és az elvárásoknak való megfelelés kérdéseit is. E problémák azonban éppúgy relevánsak minden más kutatás esetében is, amelyek számára megkerülhetetlen a nyelvpolitikai kérdések kritikája.

Bár általában kevesebb figyelem irányul rá, a függetlenség, kutatói, résztvevői szabadság – különösen komplexebb, több diszciplínát bevonó, időben is kiterjedtebb projektek esetében – konfliktusba kerülhet a kutatásfinanszírozás oldaláról megfogalmazódó elvárásokkal is. A részvételi kutatások esetében ugyanis a kutatási módszertan és a kapcsolódó vizsgálati folyamatok lényegi eleme, hogy legtöbb-

ször nem követnek egy lineárisan rendezett fejlődési vonalat. A területek összekapcsolódásai során a folyamatos önreflexiót igénylő kutatási folyamatokban a módszerek és elemzési megközelítések az elméletalkotás és felhasználás új módjait követelhetik meg a kutatásfinanszírozó által elfogadott, előre lefektetett kutatási tervhez képest. Másrészt a „megtérülő társadalmi hatás” fogalmának kutatásfinanszírozó testületek és kutatók általi értelmezései igen különbözőek lehetnek.

A részvételi kutatásokban megélt bevonás és bevonódás, a tapasztalatok érzékeny feldolgozása és reflektálása a résztvevők számára gyakran szolgálhat nem feltétlenül tervezett tanulási eredménnyel, felismeréssel is. Ilyenkor a társadalmi hatás, a szélesebb érintetti kör érdekeinek szolgálata nem tervezett módon is megvalósulhat.

A kutatásban érintettek szerepe, érdeke mellett a kutatás folyamatára is történnek reflexiók. Már a kutatási téma kiválasztásakor megjelenhet a „kinek az érdeke” kérdés, de felmerült az is, hogy a kutatási folyamat során a részvételre épülő együttműködés is formálhatja az érdekek alakulását, illetve a kutatás eredményeit vizsgálva is feltehetjük a társadalmi hatás, a felelősség kérdéseit. Mintegy tudatosítva, hogy nem csak térben, időben is alakul az érdekekhez és viszonyokhoz való hozzáállásunk, a megfogalmazott kutatói célok és a módszerek, amelyek akár közös diskurzus eredményei is lehetnek (pl. nyelvi tájkép oktatási gyakorlata diákok és helyi résztvevők bevonásával).

A kutató tudatosan vállalt társadalmi felelőssége már akkor elkezdődik, amikor még nem is lépett kapcsolatba más érintettekkel, és a tudás „hasznosítását” a közös nyelv megteremtésével, visszacsatolási (kommunikációs) csatornák kiépítésével lehet támogatni – hangsúlyozták a résztvevők. A beszélgetések fonalát tovább szőve a világváézó résztvevői a kutatói (nyelvi) aktivizmus irányát is mérlegelték. Vajon a hasznossá válás, az összegyűjtött adatok, a kutatásban résztvevők bevonása által indukált változások további támogatása, vagy épp a változások ösztönzése szintén lehet kutatói feladat és felelősség?

Egy-egy adott közösségi alapú kutatás jelentősen különbözik bármelyik másiktól témáját, elsődleges céljait, kiterjedtségét, összetettségét, módszertanát stb. tekintve, mind pedig a kutatói elköteleződés, bevonódás fokozatait, gyakorlatait, a kutatás által (át)formált résztvevői szerepeket és a belőlük születő problémamegoldó stratégiákat illetően. A változások indukálta kutatói feladatok és felelősség kérdéseire általánosítható megoldási utak tehát nincsenek, sőt a kutatók s a különböző érintetti csoportok nézőpontjaiból és olykor belülről sem egységes érdekeik mentén is igen eltérő válaszok adhatók.

2.3. Milyen tudományos és közpolitikai céljai lehetnek a részvételnek? – Asztalfelelős: Bodó Csanád

A felvetett kérdés megvitatása során három nagy témát beszéltünk meg. Egyrészt a kutató közpolitikai célkitűzéseiről volt szó. Másrészt többen hangot adtak az azzal összefüggő kételyeknek, hogy befolyásolni tudja-e a kutatás a közpolitikát. Végül több olyan pozitív példa is előjött, amelyekben a kutatásnak valamely közügyre gyakorolt hatása tetten érhető volt. A kutató közpolitikai – és jóval kevésbé tudományos – célkitűzéseikhez kapcsolódtak a saját kutatói tapasztalatok, amelyek úgy vezethetnek el újabb kutatási témákhoz, hogy a korábban megismert szociolingvisztikai probléma „nem engedi el” a kutatót, azaz továbbra is foglalkoztatja őt. Ez hosszabb távú elköteleződéssel járhat együtt, amely bevonódássá válik, ha kölcsönösséggel is együtt jár. Azaz nem elegendő csak a kutatói érdeklődés, hanem szükséges hozzá a kutató „felhatalmazása” is – ez az a fogalom, amelyet a részvételi kutatások a magyarra többféleképp fordított empowerment terminussal neveznek meg. A részvételi kutatás eszerint folyamatos és kölcsönös igazodás, amelynek a céljai nem lehetnek kizárólag tudományosak.

De meg lehet-e valósítani ezeket a közpolitikai célokat a tudomány művelésének jól ismert keretei között? Vajon mi tudható meg egy olyan kutatás hasznosulásáról, amely például a nyelvi tájkép egynyelvűségét tárja fel egy többnyelvű iskolában, és a kutatási eredmények közzétételével zárul? Hogyan lehetne a kutatási célok közé befoglalni, hogy a hosszú távú hatások megismerése is része a kutatásnak; az, hogy mit kezdenek a kutatásban érintettek – jelen esetben az iskola – az új eredményekkel? Más nehézségekbe ütközünk, ha a kutatás közpolitikai céljai makroszintűek. Vegyük például a nyelvpolitikai kutatások részvételi vonatkozásait: a törvényhozás folyamataiba általában nem tud beleszólni a nyelvész, de a részvételiség mégis legitimációt adhat egy-egy nyelvpolitikai törekvésnek, amely nem az állam szintjén érvényesül. Jóval ritkábban, ám van példa a részvételiség makroszintű hatására is, amikor egy adott kutatási folyamat eredményei – közös kutatói és érintett csoportok felhatalmazással és legitimációval – nyelvpolitikai változáshoz vezetnek: például egy új törvény megszületését eredményezik. E hasznosság, a siker azonban viszonylagos, ha az implementáció folyamatában hosszabb távon új politikai célok vagy érdekek jelennek meg, s ennek következtében a változást generáló kutatás eredményei nem vagy csak részlegesen hasznosulnak.

A részvételiség pozitív példái olyan mikroszintű folyamatok, amelyek nem is feltétlenül kutatók kezdeményezésére indultak el. Erre jó példa egy középiskola, amely a magyarországi oktatási rendszerben elit intézménynek számít. Az iskolában nagy számban tanulnak két- és többnyelvű tanulók, akik a mindennapjaik során aktívan használják a rendelkezésükre álló különböző nyelveket. Az osztály-

termi munkában a tan nyelv elsőbbséget élvez a többi nyelvvel szemben, de a pedagógiai munka során elfogadott, hogy az adott óra „hivatalos” nyelve mellett a gyermekek a tananyag megértése és a jelentésteremtés során használhatják különböző nyelvi erőforrásaikat. Az intézményi mikroszintű nyelvpolitika figyelemmel van a gyerekek nyelvi hátterére, arról folyamatosan adatot gyűjt, és monitorozza az újonnan érkezők nyelvi sajátosságait. Az ehhez kapcsolódó háttérkutatások egy része adminisztratív szűréssel történik, vagyis a jelentkezés pillanatában a gondviselőktől származó adatok kerülnek rögzítésre. Emellett kialakult gyakorlattá vált, hogy a tanulókat is megkérdezik a saját nyelvi repertoárjukról. Ez a folyamat a diákok aktív részvételével történik, vagyis néhány tanuló a saját osztályában és évfolyamában végez adatfelvételt és elemzést. Az adminisztratív adatok összeállítása mellett a diákok által gyűjtött adatok kiterjednek az iskolán kívüli, szabadidős tevékenységek során működő nyelvi gyakorlatokra is. Nem kizárólag a szülők nézőpontja és vélekedései jelennek meg a gyermekek nyelvhasználati és nyelv-választási szokásainak leírásakor, hanem teljesebb kép rajzolódik ki. Az intézmény ezeknek az adatoknak az ismeretében alakított ki konkrét kurrikuláris javaslatokat és hosszútávú változtatásokat hozott a nyelvek közötti választás tekintetében.

A mikroszintű folyamatok további pozitív példaként említhető egy-egy részvételi kutatás szülői nyelvpolitikára gyakorolt hatása. A szülők bevonása szülői (saját szocializációs gyakorlataikról szóló tapasztalataik megosztása, közös értelmezése) vagy más szerepeikben (terepmunkás, kutató, elemző) olyan tudatosodási folyamatokat indíthat el, amelyek visszahatnak saját családi nyelvi gyakorlataik változására, másrészt pedig új érintett szülőket bevonó nyelvi aktivizmusukhoz vezet.

Ha az érintetteknek – példaként nyelvi tartalmakat szolgáltató vállalkozók, nyelvi ügyekben dolgozó aktivisták kerültek szóba – érdekükben áll a kutatási kérdés megválaszolása, helyi együttműködés alakulhat ki az intézményi háttérű kutatóval. Ez sokféle módon valósulhat meg, a kutató részéről a publikálendő anyagok előzetes megosztását is jelentheti azokkal, akikről ezek az anyagok szólnak.

2.4. Milyen tevékenységekkel járulhatnak hozzá a kutatáshoz a nem akadémiai háttérű résztvevők? – Asztalfelelős: Barabás Blanka

A felvetett kérdésre való reflektálás helyett sokkal inkább a nem akadémiai háttérű résztvevőkkel való együttműködés kihívásai kerültek előtérbe. Ráadásul már a kizárólag akadémiai háttérű résztvevők között sem magától értetődő a feszültségek-től mentes munka, hisz a multidiszciplináris kutatások esetén egy-egy tudományterület képviselői mást értenek ugyanazon fogalmak alatt. Továbbá az is előfordulhat, hogy eltérő kutatási kérdések válnak fontossá az akadémiai résztvevők számára.

A kutatók személyes kapcsolati hálója az, ami közelebb viheti őket a nem akadémiai háttérű résztvevőkhöz, hiszen általában – de nem mindig – egy közvetítő személy tud hozzáférést biztosítani a közösséghez. Helyismeretével segíthet a

„praktikus” dolgok megértésében, illetve általa – a hólabda módszernek vagy mintavételnek megfelelően – a kutatás további lehetséges résztvevői is megközelíthetővé válnak. Egy ilyen szereplő bevonása azonban egyfajta szűrőként is működik majd, hiszen a kutatókat bizonyos mértékben, vagy legalább a kapcsolat kezdeti szakaszában az illetővel azonosítják, hozzá kapcsolják őket. Felmerül a kérdés, hogy a kutató így milyen minőségében tud jelen lenni az új közegben? A hitelesség biztosításához elengedhetetlen szempont a helyi tudások perspektívájának érvényesítése, ezért a kutató a spontaneitás, a természetesség megtapasztalására törekszik. Ugyanakkor annak is tudatában kell lennie, hogy a kívülről érkező pozíciója, valamint a terepen töltött idő korlátozottsága miatt mindössze momentumokat tud kiragadni a megismerni kívánt valóságból. Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy a kölcsönösen bevonó-bevonódó kutatás maga is létrehozhat, megkonstruálhat közösséget (akár a gyakorlat- vagy a tanulói közösségként, akár tágabb értelemben is). Ilyenkor másképp merül fel a „közösségben töltött idő”, „momentum”, „valóság” fogalma is.

A bizalom kiépítésének nem csupán a nem akadémiai háttérű résztvevők irányába kell megtörténnie, hiszen a kutató is rá van utalva a kutatásba bevontakra. Előbbiek saját életviláguk szakértőivé avanzsálnak, és amennyiben a publikációs folyamat résztvevőivé is válnak, egyfajta kontrollt gyakorolhatnak fölötté. Mindeközben az akadémiai szférából érkező szereplőknek folyamatos intézményi elvárásoknak kell megfelelniük a tudományos munkásságuk mérhetőségét illetően. A nem akadémiai háttérű résztvevők bevonása, valamint az ehhez hasonló törekvések tehát szükségessé teszik a kutatói szerep újratanulását, a meglévő hierarchiák átértelmezését.

2.5. Mi számít helyi tudásnak és mire jó a kutatásban? – Asztalfelelős: Lajos Veronika

A helyi tudás kérdésével foglalkozó asztalnál a résztvevők három nagyobb témakört tárgyaltak: egyrészt a helyi tudás mibenlétét, természetét, másrészt annak hasznosságát és végül a helyi tudás és a tudományos ismeretek közötti összefüggéseket.

A helyi tudás többféle értelmezésével ismerkedhettünk meg, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze: a helyi tudás egyaránt tartalmaz az adott lokalitásra jellemző sajátosságokat és máshol érvényes ismereteket is. Ez a tudás a múltra, a jelenre és a jövőre vonatkozik, generációkon keresztül halmozódik fel, és a lokális mindennapokban történő eligazodáshoz nélkülözhetetlen. Magában foglalja a belső szociokulturális és gazdasági viszonyok ismeretét, a térhasználatot és a helyismeretet, az implicit tudást, az írott és szokásjog alapján követett szabályrendszert és annak társadalmi gyakorlatait is. A kutató, hasonlóan a helyiekhez, maga is belenevelődhet a helyi tudásba, vagyis megtanulhatja azt, bár a kutató sohasem

fog olyan természetesen mozogni a helyi életvilágban, mint maguk a helyiek. A helyi tudás olyan erőforrás, amelynek a segítségével a kutató képes tovább bővíteni ismeretét a helyi életvilágról, ám egyúttal a helyben kialakított kapcsolatrendszere meghatározza azt, hogy a kutató miként jelenik meg helyben és milyen ismereteket tud megszerezni a lokális életvilágról. A helyi tudás különféle modalitásokban létezik, mindennapi beszédhelyzetekben, tárgyakban, rítusokban, kulturális gyakorlatokban vagy internetes felületeken. Ez utóbbi nagy nyilvánosságot nyújt a helyi tudás különböző megjelenési formáinak.

A helyi tudás megismerése már önmagában értékválasztás, hiszen a kutató azért megy az adott helyre, hogy megtudja, helyben mi számít értékesnek. A helyi tudás és a tudományos ismeretek között kölcsönhatás van, a helyi tudásnak be kell épülnie a tudományos tudásba, ugyanakkor a kutató által behozott kérdések, felismerések a helyi tudás részévé válhatnak. A helyi tudás kvantitatív szemléletű kutatásokban a kutatás megtervezésének folyamatába ágyazott, a helyi tudás megismerése lehetővé teszi a nagymintás kvantitatív módszerek érdemi alkalmazását. A helyi tudásban feloldódhat a kutató és ez a feloldódás akadályozhatja abban, hogy a helyi életvilágon kívüli globális összefüggéseket meglássa. De a helyi tudásban feloldódott kutató kevésbé lesz elfogult, képessé válik olyan összefüggések meglátására, amelyekre egyébként nem figyelne fel.

A helyi tudás a helyiekkel közösen kialakított írásgyakorlatként vagy a fogalmak közös kialakításának gyakorlataként is megjelenhet a tudományos munka során. Bizonyos helyi életvilágokban el is várt a kutatótól, hogy ossza meg a tudományos felismeréseket a helyi emberekkel, vagyis a kétféle tudás párbeszédbe lépjen egymással. A tudományos írások közül vannak olyanok, amelyeket meg kell ismertetni a helyi emberekkel és olyanok is, amelyeket nem szabad visszavinni. A helyi tudás és a tudományos diskurzus jelen formájában nehezen összeegyeztethető, hiszen a tudományos közegnek megvan a maga szakzsargonja. Vajon a tudományos szöveggel kapcsolatos elvárások megváltozása lehetőséget teremt-e a helyi tudás szisztematikusabb megjelenésének a tudományos írásokban?

Vannak olyan helyzetek és kutatási kérdések, amelyek esetében a helyi és a tudományos tudás egymást kölcsönösen konstruáló kapcsolatban állnak egymással. Egy eddig tudományosan leíratlan vizuális nyelv esetében például, amelyre a tudomány által felhalmozott, hangzó nyelvekre kidolgozott nyelvreírás tudás sem elméletileg, sem fogalmilag nem ad megfelelő fogódzókat, az érintettek által használt és részükről relevánsnak tekintett nyelvi és megismerési kategóriák közvetlenül beépülve alakítják a tudományos tudást, a tudományos írások tartalmait és gyakorlatait.

A világkávézónak volt olyan résztvevője, aki szerint a tudományos és helyi diskurzusok közötti határ újragondolása nem célravezető; a tudományos ismeretterjesztő műfaj éppen ezt a problémát hivatott orvosolni, illetve a tudományos

szövegalkotásnak több műfaja is létezik (a nagyon tudományostól a közérthetőig). Az viszont ebből az álláspontból is megfogalmazható, hogy a helyi tudás és a tudományos diskurzus gyakran elhalad egymás mellett, valódi kapcsolat, interakció nem jön létre közöttük.

A helyi tudás hasznossága a harmadik nagyobb témakör, amelyet a beszélgetés során mélyebben tárgyaltunk. A helyi tudás hasznosnak bizonyul a helyi, közösségi folyamatok megértésében, a helyi tudás birtokában nem csak könnyebb a kapcsolatfelvétel a helyiekkel, hanem a kutató hiteles személyként léphet fel a helyi emberek szemében. A helyi tudás ismeretének köszönhetően a kutató azonosulhat a helyi értékekkel, a helyi tudás megismerése támogatja a kutatói értelmezések kialakítását és segít a lokálisra vonatkozó téves következtetések elkerülésében. A helyi tudás gyakran átlépi a kutatott és a kutató közötti határ vonalát. Olyasmi, ami időnként a kutatót befolyásolja, olykor irányítja a kutatásban, a teljes környezetre irányuló rálátásában, máskor pedig a kutatói attitűd átkapcsol, és a helyi tudás a megfigyelés tárgyává válik. Pontosabban a helyi tudáshoz fűződő kutatói attitűdöt mindvégig jellemzi ez a kettősség, ami folyamatosan kizökkenti a kutatót pozíciójából – ezzel biztosítva új nézőpontok előretörését.

A helyi tudás feltérképezése és megértése során elengedhetetlenül fontosak a helybéli szakemberek szempontjai. A külső nézőpont a tudományos intézményi háttérű kutatón keresztül jelenik meg a részvételi kutatás során, viszont lényeges elem lehet, hogy a közösségen kívül álló szerep megnyithat olyan diskurzív tereket is, amelyek rejtve maradnának a közösség öncenzúrázó működése miatt. A kutató ilyen esetekben lehetőséget kap, hogy tematizálja a hallottakat, és bevigye a közös gondolkodásba.

3. Összefoglalás és kitekintés

A világvilágkéző öt asztala, avagy a dolgozat öt fejezete alapján úgy tűnik, a részvételi kutatás sokkal inkább kétségeket, mintsem új tudást teremt. A fejezetek mindegyikében szinte csak dilemmák kerültek elő, és nem is születtek megnyugtató válaszok ezekre. A világvilágkéző műfajától talán nem is érdemes mást várni, de olvasva a fenti fejezeteket, sejthetjük, hogy a dilemmák elég súlyosak ahhoz, hogy hosszabb távon is fennálljanak. Márpedig ezek közül akár egyetlen is bénítóan hathat. Ugyanakkor ezek mindegyike zárójelbe is tehető, hiszen a szociolingvisztikai kutatások eredményei arról tanúskodnak, hogy a részvételiség megközelítései nélkül is lehetünk eredményesek, végezhetünk terepmunkát, sikerrel művelhetünk társadalmilag felelős és hasznos nyelvészetet, miközben adatközlőktől nyelvi adatokat gyűjtünk és azokat értelmezve tudásunkat visszaforgatjuk a közösségek javára, amennyiben és amennyire ez az adott kontextusokban lehetséges. Miért érdemes mégis hosszú távon szembenézni a fenti dilemmákkal?

A nyelvi adatok gyűjtését és elemzését már a labovi hagyomány is a változásban kívánta megragadni. A nyelvi adatok „lejöttek a papírról” – vagy inkább az élő-nyelvi kutatások rámutattak, hogy sosem voltak rajta. Esetlegesebbé és komplikáltabbá váltak gyűjtésüknek és értelmezésüknek lehetőségei – azaz megnőtt a szociolingvisztikai komplexitásuk (Blommaert, 2013) –, mivel a társas dimenziót már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Bár a nyelvi adatokat a társas világ valóságában megragadni és értelmezni kívánó tevékenységekre hagyományosan úgy tekintünk, mint nyelvészetre, ez a nyelvészet mégis különleges, mivel csak tudományközi értelmezése van, és az antropológia vagy az etnográfia legalább annyira része, mint a társadalomtudományok hagyományosan nyelvészetként elkülönített territóriumai. Az interdiszciplináris megközelítések elkerülhetetlensége vagy inkább az interdiszciplinaritás szükségességének belátása a kezdetektől jellemzi az élőnyelvi kutatásokat. Így teremthetők meg a valóságról való beszélés és jelelés és írás lehetőségei, és ennek érdekében egyre összetettebbekké, komplikáltabbá, de ezzel finomabbá, relevánsabbá is válnak a modelljeink – vagy éppen vitathatóvá. Ugyanakkor történjék velük bármi, szembeötlő marad modell voltuk: leegyszerűsítők és ideologikusak, mivel kijelölik a valóság szemlélésének perspektíváit.

A részvételiségre úgy tekinthetünk, mint ami szinte következik a változásra való figyelésből, a tudományközi megközelítésből és a komplexitás megragadásának szándékából. Segítségével új résztvevők hangjai hallhatók meg, új perspektívák érthetők meg. Ezzel kicsit távolabb kerülhetünk attól az illúziótól, hogy képesek vagyunk semleges módon a valóságot modellezni és leírni. Látszólag bizonytalannabbá, de ezzel egyben megfontoltabbá, óvatosabbá válhatunk, jobban figyelhetünk saját korlátainkra, dilemmáinkra és – hogy visszautaljunk a záró gondolat sor első mondatára – kétségeinkre.

Irodalom

- Bodó Csanád – Fazakas Noémi – Lajos Veronika 2022. Részvételi szociolingvisztika, In: Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka 2022. szerk. *A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról.* Termini Egyesület. 68–81.
- Blommaert, Jan 2013. *Ethnography, superdiversity, and linguistic landscapes: Chronicles of complexity.* Bristol: Multilingual Matters.
- Gáspár Tamás – Király Gábor – Csillag Sára 2014. Fehér asztal mellett – A világkávézó részvételi technika szemlélete és módszertana. Kovász 18/1–4): 11–41. o.
- L. Ritók Nóra 2017. *Láthatatlan Magyarország.* Budapest: Tea Kiadó.
- Lajos Veronika 2017. Sokszerű részvétel: Új szereplők és új színterek a kortárs magyar romakutatásokban. In: Bali János szerk. *Cigány világok a Kárpát-medencében.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – ELTE BTK Néprajzi Intézet. 149–167. o.

Hol vannak a kutatás határai?

Világkávészó a részvételi szociolingvisztikáról

Absztrakt. A szociolingvisztika kiemelt érdeklődéssel fordul a marginalizált helyzetű nyelvi csoportok felé. E csoportok kutatása aligha képzelhető el határátlépések nélkül, különösen akkor, ha önálló (tudományos) intézmények fenntartására csak korlátozottan vagy egyáltalán nem képes beszélőkről szólnak. A határ átlépése azt jelenti, hogy magunk mögött hagyhatjuk mindazt, amit magától értetődőnek és normatívnak tekintünk. De e magától értetődés és normativitás felismerése egyben ki is jelöli, azaz létre is hozza azokat a határokat, amelyeknek az átlépésére kísérletet teszünk. A kísérlet éppúgy szól rólunk, kutatókról, mint azokról, akiket kutatunk. És éppúgy szól a kutatásról, mint arról, amit és ahogyan kutatunk. A határnak egy ilyenféle diszkurzív felfogása azonban önmagában még nem dialogikus; ehhez nemcsak a kutatónak és a kutatásának kell határokon átlépnie, hanem a marginalizált csoportokba tartozóként megszólított beszélőknek is, és velük együtt annak is, ahogyan egymással beszélünk.

A részvételi szociolingvisztika megközelítései a határok dialogikus újraértelmezésére vállalkoznak. A kutatási folyamatban érintettek minél szélesebb körű bevonódásaként és elköteleződéséként értett részvételiség – társadalomtudományi megalapozottsága és a szociolingvisztika több irányzatában messzire visszanyúló hagyományai ellenére – még mindig ritkán jelenik meg a szociolingvisztika kutatási műhelyeinek gyakorlatában. A 21. Élőnyelvi Konferencián szervezett világkávészót a részvételi szemlélet szociolingvisztikai érvényesítésének megvitatására szántuk. Ezzel nemcsak elméleti módon kívántunk hozzájárulni a részvételi szociolingvisztikáról kialakuló közös tudáshoz, hanem a konferencia szereplőinek – nyelvész és nem nyelvész beszélőknek – a tudásmegosztás linearitását átrajzoló aktív és dialogikus részvételével is.

Where are the boundaries of research?

World Café on Participatory Sociolinguistics

Abstract. Sociolinguistics has a special interest in marginalised linguistic groups. Participatory sociolinguistics approaches undertake the dialogical reinterpretation of boundaries. Research on these groups is hardly conceivable without crossing boundaries, especially when it concerns speakers with limited or no capacity to maintain autonomous (academic) institutions. Crossing the boundary means leaving behind all that is taken for granted and normative. But the recognition of these self-evident and normative features also marks out, that is, creates, the boundaries that we are attempting to cross. The experiment is as much about us, the researchers, as it is about the people we research. And it is as much about the research as it is about what and how we research. However, such a discursive understanding of boundaries is not in itself dialogical; it requires not only the researcher and their research to cross boundaries, but also the speakers who are addressed as members of marginalised groups, and with them the way we talk to each other. Participation, understood as the widest possible involvement and engagement of the stakeholders in the research process, is still rarely practised in sociolinguistics research

workshops, despite its social scientific grounding and its long tradition in many areas of sociolinguistics. The world café organised at the 21st Hungarian Sociolinguistic Conference was intended to discuss the sociolinguistic validation of a participatory approach. In doing so, we wanted to contribute not only theoretically to the emerging common knowledge on participatory sociolinguistics, but also through the active and dialogical participation of the conference attendees – linguists and non-linguists speakers – in an attempt to reshape the linearity of knowledge sharing.